

İSLAM TIBBİNİ AVRUPA'YA TANITAN MÜTERCİM: CONSTANTINUS AFRICANUS (AFRİKALI KONSTANTİN)

Sayime DURMAZ¹

Öz

Afrikalı Konstantin (Constantinus Africanus - 1010/1015-1087/1098-99) Ortaçağ'ın en etkili tıp âlimlerinden biri ve bilimsel tıbbın yeniden canlanmasında önemli bir isimdir. O, Arapça ve Grekçeden Latinceye çok sayıda tıp eserini çeviren bir ortaçağ bilginiydi. 1077'de Avrupa'nın ilk tıp fakültesi olan Schola Medica Salernitana ile bağlantılı olan Napoli'nin güneydoğusundaki Salerno'ya ulaşmıştır. Tunus'tan, beraberinde getirdiği Arap tıbbının ustalarının el yazmalarını keşif olarak bulunduğu Montecassino'da tercüme ederek onları kendi adıyla anılan Latince başyapıt metinlere dönüştürmüştür.

Montecassino Manastırı Kroniği Constantinus Africanus veya Afrikalı Konstantin olarak bilinen bir keşişin yaşamıyla ilgilidir. İslam tıp eserlerini Latinceye ilk çevirenlerden biri olan Konstantin böylece o zamandan beri Batı tıbbi ve biliminin temellerini atan birkaç kişiden biri olarak tanınmaktadır.

Bu çalışmada Konstantin'in hayatını çevreleyen bağlamı inceleyerek, öyküsünün ayrıntılarını değerlendirdik. Bunu yaparken Konstantin'in ürettiği çevirileri keşfederek, Akdeniz'in etrafında bilimin, insanların, fikirlerin ve metinlerin değişimini nasıl daha iyi anlayabiliriz, sorusuna yanıt vermeye çalıştık. İşte bu amaçla çalışmamızda Afrikalı Konstantin'in hayatı ve bilimsel çalışmaları ele alınarak, onun Batı tıbbının gelişmesinde oynadığı rol değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Constantinus Africanus, Afrikalı Konstantin, Salerno Okulu, Ortaçağ Tıbbı, İslam Tıbbı.

The Interpreter to Introduce Islamic Medicine to Europe: Constantinus Africanus

Abstract

Constantin the African (Constantinus Africanus - 1010/1015-1087/1098-99) is one of the most influential medical scholars of the Middle Ages and a key figure in the revival of scientific medicine. He was a medieval scholar who translated numerous medical works from Arabic and Greek to the Latin. In 1077, he arrived in Salerno, Southeast of Naples, where he was linked with the Schola Medica Salernitana the first European medical school. From Tunis, he brought manuscripts of the masters of Arabic medicine, which as a monk at Montecassino he translated and modified into an opus of Latin texts cited under his name.

The Chronicle of the Monastery of Montecassino relates the life of a monk known as Constantinus Africanus or Constantine the African. Constantine has been recognized since his own time as one of the first translators of "Islamic science" into Latin, and thereby one of the few individuals responsible for laying the foundations of Western medicine and science.

In this paper we examined by investigating the context surrounding Constantine's life and extrapolate the details of his story. While do this, we explored the translations produced by Constantine and tried to answer the question of how we can better understand how science, people, ideas, and texts have changed around the Mediterranean. Therefore, in our study the life and scientific studies of Constantine of African were discussed and his role in the development of western medicine was evaluated.

Keywords: Constantinus Africanus, Constantin the African, School of Salerno, Medieval Medicine, Islamic Medicine.

1 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü E- posta: sayime-durmaz@karatekin.edu.tr

Giriş

İslam Dünyası'nda VIII. yüzyılda sınırlı bir coğrafyada Grekçeden yapılan çevirilerle başlamış olan değişim süreci, kısa sürede tıp, felsefe, matematik, astronomi, coğrafya ve doğa bilimleri alanında ortaya çıkan özgün eserlerle bilimsel bir devrime dönüşmüştür. X. yüzyıla kadar devam eden bu süreç XI. yüzyıldan itibaren bu kez tersi yönde bilginin ve bilimin transferini gerçekleştirmiştir. Söz konusu geri dönüş süreci daha erken dönemde başlamış olup, bahse konu dönemde Arap-İslam dünyasında ortaya konulan değerlerin ve bilimlerin üç yoldan Avrupa'ya taşındığı görülmektedir. Bu yollardan ilki 711 yılından itibaren Arap egemenliğine giren Müslüman İspanya yani Endülüs, ikincisi Sicilya ve Güney İtalya, üçüncüsü ise Bizans'tır (Sezgin, 2010, s. 187-214; Akın, 2014, s. 403-404). Ortaçağ bilim dünyasının merkezinde yer alan İslam tıp eserleri ve kurumları, Haçlı seferleri, Sicilya, Endülüs vasıtasıyla Avrupa'da tanınmış ve söz konusu eserler XI. yüzyıldan itibaren Latinceye tercüme edilmeye başlanmıştır. Özellikle 1125-1250 yılları arasında yoğunluk kazanan tercüme faaliyetlerinde Afrikalı Konstantin (Constantinus Africanus) ve Cremonalı Gerhard² (1114-1187) öne çıkan isimlerdir. Bu çalışmada söz konusu tercüme faaliyetlerinin öncüsü olan Afrikalı Konstantin'in hayatı ve çalışmaları ele alınacaktır.

Constantinus Africanus'un Hayatı

XI. yüzyılın önemli mütercimlerinden olan Afrikalı Konstantin'in 1010 veya 1015 yılında Kartaca/Tunus'ta, muhtemelen Müslüman olarak doğduğu ve 1087 veya en geç 1098/1099'da Benedikten (Benedictine) rahibi olarak Montecassino Manastırı'nda öldüğü düşünülmektedir. Afrikalı Konstantin'in Müslüman Arap asıllı olup din değiştirdiği şeklinde görüşler olduğu gibi (Sezgin, 2010, s. 137), onun doğma-büyüme bir Hıristiyan olduğuna dair tartışmalar da devam etmektedir (Veit, 2003, s. 130-131) Söz konusu tartışmalar onun doğum yeri kadar, aynı yetkinlikle kullandığı Arapça ve Latince dillerinden yaptığı çevirilerden hareketle yapılsa da, Konstantin'in İtalya seyahati öncesinde iyi derecede Latince bildiği anlaşılmaktadır, zira Kuzey Afrika'daki Hıristiyanlık yazınının XI. yüzyılın ortalarına kadar Latince hâkimiyetinde olması bu yargıya destek olmaktadır (Veit, 2003, s. 136; Akın, 2014, s. 408).

2 Ebü Bekir er-Râzî (Rhazes, 865-925)'nin eserlerinden *Kitâb el-Manşûri fî et-Tıbb* (Liber medicinalis ad Almansorem), *Kitâb et-Teķâsim* (Liber divisionis) ve *Kitâb el-Cederive-el-Ĥaşbe* (De variolis et morbillis) adlı eserleri tercüme etmiş ve bu eserler dizisiyle patoloji veterapinin temelleri atılmıştır. Ebü 'Alîbn Sînâ'nın *Kitâb el-Kânûn fî et-Tıbb* (Liber canonis de medicina) isimli eseri çok önemlidir. Ebü el-Kâsım Halef b. 'Abbâs ez-Zehrâvî (ö. 400/1010 civarında)'nin tıbbın bütün alanlarına yönelik eğitim kitabının (*et-Taşrif li-men 'Acize'an et-Taşrif*) başlıklı cerrahiye anlatan ve Avrupa'da *Cirurgia Albucasis* veya *Tractatus de operatione manus* adıyla tanınan 30. bölümü cerrahi dalını yüzlerce yıl etkilemiştir. (Sezgin, 2008, s. 95-96).

Mısır ve Bağdat'ta tıp eğitimi almış, bir tüccar olarak beraberinde çok sayıda tıp yazmasıyla birlikte Tunus'tan Güney İtalya'ya gitmiş, orada Arap tıp literatürünün gücünü fark ederek tıp eğitimine karar vermiştir. Tunus'ta kaldığı üç yıldan sonra 39 yaşında, topladığı çeşitli Arapça eserleriyle birliktetekrar İtalya'ya geçerek Salerno Tıp Okulu'nda hocalık yapmaya başlamıştır. Bu süreçte Hıristiyanlığı benimseyerek Benedikten rahibi olarak çekildiği Montecassino Manastırı'nda 25'in üzerinde başatArapça tıp kitabını Latinceyetercüme etmiştir. Eğer Petrus Diaconus'un verdiği bilgileri dikkate alacak olur isek, 60 yaşından sonra Montecassino Manastırı'nda keşiş olduğu anlaşılmaktadır (Bloch, 1986, s. 100). Arapça bilgisi Afrika kökenli olmasından kaynaklanan Constantinus'un özgün eserleri sayılarak ona yakıştırılan ve büyük ün kazanan çeviri eserleri Arap tıp literatürünün Batı'ya ilk aktarımını işaret etmektedir. (Tez, 2017, s.67). Montecassino Manastırı rahiplerinden Leo Ostiensis onu "*Magister Orientis et Occidentis*" (*Doğu'nun ve Batı'nın Üstadı*) şeklinde anmaktadır (Karlıağa,2002, s. 180). Aynı şekilde Patrus Diaconus ise onu "*orientis et occidentis magister novusqueeffulgens Hippocrates*" olarak tanımlamaktadır (Ulmann, 1978, s. 53; Proreschi, 2003, s. 203).

Afrikalı Konstantin'in çeviri eserleri çok geniş bir yelpazede hastalıklarla ilgilidir. Söz konusueserler ateşli hastalıklar, idrar ve idrar tahlili, göz hastalıkları, mide hastalıkları, cüzzam, melankoli³ ve hatta cinsel hastalıklara kadar varan farklı çeşitte hastalıklara dair bilgiler ihtiva etmektedir (Green, 1990, s. 49).

Afrikalı KonstantinTunus'tan ayrılarak gittiği Kahire'de gramer, diyalektik, retorik, geometri, aritmetik, matematik, astronomi, nekromanti, müzik ve Keldani, Arap, İran ve Sarazen tıbbını öğrenmiştir. Ayrıca Bağdat, Hindistan ve Habeşistan (Etiyopya)'a seyahatlerde bulunmuş; İbrani, Süryani, Keldani, Grek, Habeş ve Hint dillerini öğrenmiştir (Bloch, 1986, s. 127; Veit, 2003, s. 124-125). Doğduğu topraklara geri döndüğünde kıskançlık ve düşmanlıklara maruz kalmış ve bu tavırların ölüm tehdidine dönüşmesinden endişe duyarak39 yaşında iken Sicilya'ya gitmiştir.Kaçış olarak tanımlanabilecek bu ayrılığın nedenleri hakkında detaylı bilgi sahibi değiliz (Veit, 2003, s. 132).Onun hayatına dair bilgileri efsanevi unsurlar katarak abartılı bir biçimde aktaran Petrus Diaconus'a mukabil onun ülkesini ticari maksatlarla terkettiğini ileri sürenler de vardır. Hakkında bilgi veren ana kaynaklardan olan XIII. yüzyıl hekimlerinden Salernolu Matheus Ferrarius'a göre, Sicilya'da yönetici hanedanın aynı zamanda tabip olan bir üyesiyle yakınlık kuran Konstantinİtalya'yı ziyareti esnasında Latince tıp literatürünün yetersizliğini farkedip Afrika'ya döndüğünde Arapça yazılmış tıp kitaplarını beraberinde

3 Ortaçağ Hıristiyanlarının melankoli tasarımı ve melankolinin nedenleri hakkında geniş bilgi için bkz. Haydar Akın, *Antikçağ'dan Yeniçağ'a, Delilik, Malankoli ve Cinlenme*, Danışman Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2014.

getirmiştir (Green, 2005, s. 145). Latincedeki tıp eserlerinin yetersizlik ve seviyesizliğini telafi etmek ümidiyle yeniden ülkesine dönerek üç yıl tıp eğitimi aldıktan sonraberaberinde götürebildiği İslam tıp eserleriyle tekrar Sicilya'ya doğru yola koyulduğunda bindiği geminin Lucania sahillerinde Cape Palinuro (Palinuro Burnu)'da fırtınaya yakalanması sonucunda kitapların çoğu denize gitmiştir. Montecassino Kroniğine göre söz konusu fırtınada yok olan kitapların çoğu Practica Pantegni'nin bölümleridir (Bloch, 1986, s. 100).

Afrikalı Konstantin ile ilgili bilgileri, kendisi gibi Benedikten Montecassino Manastırı'nda keşiş olan Petrus Diaconus'un (1107-1159) *Chronica monasterii Casinensis* adlı eserinden ve daha geç döneme ait bazı kaynaklardan elde ediyoruz. Konstantin hakkında bilgi veren ana kaynaklardan olan XIII. yüzyıl hekimlerinden Salerno'lu Matheus Ferrarius, Konstantin'in İtalya'yı ziyareti esnasında Latince tıp literatürünün yetersizliğinin farkına varıp Afrika'ya döndüğünde Arapça yazılmış tıp kitaplarını beraberinde getirdiğinden bahsetmektedir (Green, 2005, s. 145). Salerno'ya varan Konstantin daha sonra Hıristiyan olmuş ve bunu izleyen dönemde Arapçadan Latinceye tercüme yapmıştır. Hayatının sonuna doğru Montecassino'daki Benedikten Manastırına kapanmış ve 1087 (veya 1098-1099) yılında burada ölmüştür.

Sadece üç temel biyografik eserde Afrikalı Konstantin'den tüccar olarak bahsedilmekte, diğerlerinde ise eski mesleğinden hiç söz edilmeksizin kendisi sadece "eruditus" (bilge, bilgin) şeklinde anılmaktadır (Green, 1990, s. 49). Salerno'lu Matheus Ferrarius ondan "saracen/sarazen" olarak bahsetmekte ve onu köle kökenli Müslüman mülteci olarak tanımlamaktadır. Öte yandan Salerno'lu yazar Johannes de Sancto Paulo, Konstantin'in Latince bilgisinin kısıtlı oluşunu Afrika kökenli oluşuna bağlamaktadır. Petrus Deaconus Konstantin'den *medicus* (hekim) olarak asla bahsetmezken, Ferrarius ise onun baharat tüccarı olduğunubelirtmektedir (Green, 2005, s. 145).

Birçok açıdan efsanevi yönleri olan Konstantin'le ilgili bilgilerin bir kısmı çelişkili olmakla birlikte genel anlamda bakıldığında Yunan, Arap ve Latin kültürlerinin de dâhil olduğu tüm Akdeniz kültürlerinin bünyesinde harmanlayan "karışık" bir kişiliğin söz konusu olduğu görülür. Doğuda uzun zaman yolculuk yaptığı ve tercümelerini tamamladığı Montecassino'ya girmeden önce Sicilya'nın ve Güney İtalya'nın prensleriyle temas kurduğu, örneğin 1077'de Salerno'da Robert Guiscard (y. 1010-1085) ile tanıştığı, söylenir. Bazı kaynaklara göre Afrikalı Konstantin, Salerno piskoposu Alphanus'tan (?-1085) bir tavsiye mektubu olarak Montecassino başrahibi Desiderius'a (y. 1027-1087) gitmiştir. Özellikle şiirleriyle tanınan ve piskopos olmadan önce Montecassino'da keşiş olan Alphanus, Emesa piskoposu Nemesius'un (IV-V. yüzyıl) Galenusçu doktrinlerden çok yararlandığı insanın doğası üzerine bir inceleme yazısını tercüme eder. Alphanus'a biri dört vücut sı-

vısı⁴ üzerine biri de de pulsibus [nabız üzerine] olmak üzere tıp alanında başka yazılar da atfedilmiştir (Conforti, 2014, s. 346).

Afrikalı Konstantin'in gelişinden önce tıpla ilgili bilgilerin var olduğu ve bu bilgileri yayma faaliyetlerinin yer aldığı Montecassino'da Konstantin'e tercüme faaliyetlerinde iki asistanı yardımcı olmuştur. İlki,Subiaco ve Montecassino manastırlarına yaptığı cömert bağışlarıyla bilinenAlman İmparatoriçesi Agnes'in papazı olan Actus(Atto, Hatto, Adto, Azo)'dur. Konstantin, Galinus'un Hipocrates'in *Aforizmalar* adlı eserine yazdığı şerhinLatinceçevirisini Azo adıyla kaydettiği bu asistanına ithaf etmiştir. Afrikalı Konstantin'in ikinci asistanı ise önceleri Müslüman iken Hıristiyanlığa ihtida eden ve Montecassino'da keşiş olan hekim Johannes Afflacijs idi. Konstantinyardımcısı Johannes Afflacijs'a Galenus'un eserinden tercüme ettiği *Megategni*,İshak b. Süleyman el-İsraîlî (Isaac Judaeus)'un *Liber urinae* ve *Liber februm*, ile Huneyn b. İshak'ın eserinin çevirisi olan *Liber oculorum* adlı dört tercüme eserini ithaf etmiştir. (Conforti, 2014, s. 346; Pioresch, 2003, s. 190).

Constantinus Africanus ve Salerno Tıp Okulu

İslâm biliminin Avrupa'ya aktarılma merkezleri arasında Norman Sicilyası ve İtalya'nın güney ucu, çok büyük bir öneme haiz olmuştur. Güneybatı İtalya'nın sırtını kuzey ve doğu yönlerinden sıra dağlara dayamış kıyı kenti *Salerni* M.Ö. 197 yılında *ad castrum Salerni* adıyla Roma kolonisi olarak kurulan kentteki hekimlerin oluşturduğu loncanın faaliyetlerinin IX. yüzyıla kadar uzandığı ve ruhban kesimiyle uyum içinde çalıştıkları anlaşılmaktadır (Akın, 2014, s. 406).

Ortaçağ'da tıbbi uyanışın ilk adımı IX. yüzyılda Napoli'nin 5 km güneyindeki Salerno kasabasında kurulan *Instituto Universitario di Salerno*'da atılmıştır. İmparator Büyük Karl (Carolus Magnus, Şarlman, Charlemagne) (768-814) veya Arap, Yahudi, Yunan, Latin kökenli 4 kişinin kurduğu rivayet edilen bu kurumda tıp eğitimi veren ve Hipocrates'in prensiplerini benimsediği için *Civitas Hippocratica* adıyla anılan bir tıp okulu da bulunmaktaydı. X. yüzyılda faaliyete geçtiği tahmin olunan Üniversite bünyesinde kurulan Salerno Tıp Okulu'nun başarılı olmasında Antik dünyanın önemli merkezlerine olan coğrafi yakınlığının verdiği avantajlardan da faydalanmayı bildi. En parlak dönemini 1097-1270 yılları arasında yaşayan bu laik okul, büyük hekimler yetiştirememesine ve tıbbi keşifler ortaya koyamamasına rağmen, Rönesans'ta meyvesini verecek uyanışın tohumlarını at-

4 Araçların Hipocrates ve Galenus'tan aldıkları ve kökleri Kroton'lu Alkmaeon'a kadar uzanan dört salgı (Ar. "ahlât-ı erbaa") kuramına göre insan bedeninde dört salgı (*suyuk*, Yun./ Lat. "humor", Ar. "hilt") bulunmaktadır. Bunlar: Kalpten gelen kan (Yun. "sanguineus"; Ar. "den"), karaciğerden gelen sarı/yeşil safra (Yun. "cholericus", Ar. "mirre safra"),dalaktan gelen kara safra (Yun. "melancolicus", Ar. "mirre sevda") ve baş bölgesinden gelen balgam/salya ve/ya da sümük (Yun. "phlegmaticus", Ar. "balgam")'dır. Tüm bu salgılar insanda denge halindedir. Çoğu insanda bu salgılardan biri ağır basarak fiziksel mizacı (karakteri yaradılış, tabiat) belirler. Geniş bilgi için bkz. Tez, 2017, s. 55-56.

tığı için tıp tarihinde önemli bir yere sahiptir. Gücünü deneysel olarak test edilen sonuçlardan alan Salerno Tıp Okulu konsültasyon konusundaki başarılarıyla dikkat çekmektedir. Yunan-İslam tıp eğitiminin etkisinde kaldığı için, Avrupa üniversitelerindeki fakülteden ziyade Bağdat Hastanesinin esnek organizasyonuna benzemektedir (Bayat, 2010, s. 159). İlk kurulan okul manastıra bağlı olduğu için doktorlar genellikle ya rahiplerden ya da diğer ruhban sınıfından oluşmaktaydı. Okul, yakınında bulunan Montecassino Manastırından oldukça etkilenmişti (D'Onorio, 1994, s. 477).

Yine bu dönemde VII. yüzyılın sonlarına doğru Lombard Prensi Grimaudus tarafından Salerno yakınlarında kurulan ve MS 820'de bir hastaneyi de içine alacak şekilde genişletilen Saint Massimo'nun Benedikten manastırı yakın çevrede büyük bir ün kazanmıştı. Benedikten manastırlarının yakınında bulunan hastaneler veya manastır revirleri Salernolu Paleteari ailesi tarafından yazılmış olan "The Secreta Salernitana of Circa Instants"ta da bahsedilen "ilaç bahçeleri" denen manastıra ait topraklarda tıbbi bitkiler yetiştiren hasta bakıcı rahibeler tarafından yönetiliyordu (Pasca, 1994, s. 478-82; Haris, 1995, s. 108.).

Afrikalı Konstantin ile XII.yüzyılda en parlak dönemini yaşayan Salerno Tıp Okulu arasında doğrudan bir bağlantı tespit etmek mümkün değilse de, Montecassino scriptorium'unun (yazihane) ürettiği tercümelerin ve ansiklopedik eserlerin Güney İtalya ve Latin-Hıristiyan dünyasının başlıca doğa ilimleri ve tıp merkezleri için son derece yararlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir(Corsi, 2014, s. 329).Salerno Tıp Okulu'nun şöhretini Afrikalı Konstantin'in eserlerine borçlu olduğu gerçeği onun Salerno Tıp Okulu'nun asıl kurucusu olduğunu inkâra mahal vermemektedir (Karlıağa, 2002, s. 180).

Salerno aynı zamanda Yahudi, Arap, Yunan ve Romalı gibi farklı kültürel ve etnik grupları temsil eden dört kurucu olarak Helinus, Adelus, Pontus ve Salernus'a ait anlatılanlarla da odak noktası olmuştur. Roma ve Yunanlılara ait orijinal bilgilerle birlikte Yahudi ve Arap biliminden yararlanmaktan çekinmeyen doktorların Salerno Okulu'nda yaptıkları eklektik oryantasyonu göstermektedir. Salerno'nun kozmopolit yapısı, Yunan ve Arap kültürünün Batı dünyasında tanınması ve yayılmasına yol açmıştır (Duffin, 2009, s.265-7; Okka, 2015, s. 72).

Bu dönemde Salerno ayrıca Akdeniz'de önemli bir ticaret merkezi olarak da biliniyordu. Coğrafi konumu sayesinde Bizans, İslam ve İspanyol uygarlıkları ile daima yakın ilişkiler içerisinde bulunan bu şehirde birçok okulun, kütüphanenin ve el yazmalarının bulunması entelektüel gelişimi sağlamış ayrıca uluslararası ilişkilerin gelişimini de desteklemiştir (Okka, 2015, s. 72)

Seküler bir tıp okulunun varlığının hekimlik mesleği üzerinde önemli etkileri olmuş ve XII. yüzyıldan itibaren Salerno ve Fransa'da "okul" hekimi için *physicus* teriminin kullanılmasına başlanmıştır. *Medicus* kelimesinin kullanıldığı antikçağda bilinmeyen bu terim, metinler temelinde eğitim olarak tıp mesleği-

ni icra edenlerin, deneye dayalı aktarımlarla bu sanatı öğrenenlerden tamamıyla ayırt edilmesini mümkün kılmıştır (Conforti, 2014, s. 352).

XI. yüzyılda Arap tıbbının tanınmaya başlanması gerçek anlamda bir devrim manasını taşır. Söz konusu dönemin en önemli temsilcisi olan Afrikalı Konstantin (1015-1087) bu süreci, Yunancanın İtalya'nın güneyinde kültür dili olarak var olmaya devam ettiğini göz önünde bulunduracak olur isek, Yunan tıp kültürünün geri kazanılması" olarak görmeyi tercih eder. Bu sayede bazı Arap yazarların (örneğin El-Mecusi) tıbbın özgün çizgilerine göre ilerlemesini engellemiştir (Conforti, 2014, s. 346).

Constantinus Africanus'un Tercüme Eserleri

Afrikalı Konstantin, bütün Doğu'yu gezmiş; İslâm ve Yahudi bilginlerinin tıp eserlerini ve Hipocrates'in Aforizmalar'ı ile Galenus'un iki kitabını Arapçadan Latinceye çevirmiştir. Constantinus Africanus'un el yazması çeviri eserlerinin basılı edisyonu ilk kez 1536 yılında Basel'de *Constantini Africani post Hippocratem et Galenum (Hipocrates ve Galenus'dan sonra Afrikalı Konstantin'in Çalışmaları/Eserleri)* başlığıyla yayımlanmıştır.

Afrikalı Konstantin'in metinleri, Galenus'un eserleri hakkındaki bilgilerini ve ona beslediği hayranlığı temel almaktadır. Konstantin, Galenus'un eserlerinin tamamını klasik Arap yazarlarının yukarıda belirtilen metin ve derlemelerinden alarak İskenderiye kanonuna göre 16 kitap olarak sunmaktadır (Conforti, 2014, s. 347).

Afrikalı Konstantin'in önce tercümelerinden sekiz tanesi *Opera Isaac* adıyla (Lyon 1515), daha sonra tamamı *Constantini Africani opera, conquisita undique magno studio* adıyla iki cilt halinde (Basel 1536-1539) yayımlanmıştır. Ayrıca o yıllarda söz konusu yayınların dışında müstakil olarak neşredilenler de mevcuttur. Bu yayınlar hakkında A. Mieli'nin, *La science arabe et son role dans l'évolution scientifique mondiale*, (Leiden 1939) ve Fuat Sezgin'in, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Cilt III (Leiden 1970) adlı eseri geniş bilgiler içermektedir (Karlağa, 2002, s.180).

Fuat Sezgin'in, aralarında Afrikalı Konstantin'in eserlerinin de yer aldığı çok sayıdaki Ortaçağ Müslüman bilim insanlarının eserlerini kapsayan, "*Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*" (*Arapça Yazılmış Literatür Tarihi*) başlıklı dev eseri, klâsik dönemde Müslüman âlimlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları, bu medeniyete ait yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymayı hedefleyen büyük bir projenin ürünüdür (Hansu, 2016, s. 221). İlk cildi 1967, son cildi ise 2015 yılında yayımlanan ve tamamı 17 ciltten müteşekkil olan bu eser, 50 yıla varan titiz bir çalışmanın meyvesidir. Bahse konu olan kıymetli çalışmanın her bir cildinde İslâm medeniyeti dairesinde çeşitli ilimler bünyesinde meydana getirilmiş çok sayıdaki eser ve bu eserleri kaleme alan şahsiyetlerin biyografileri de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır (Kılıç, 2019, s. 346).

Petrus Diaconus(1107-1159)'unlistesinde⁵ yer alan Afrikalı Konstantin'in çalışmalarını şunlardır (Prioersch 1996, s. 191):

1. **Pantegni Theorica (Pantechne):** On kitaptan oluşmaktadır. Yunanca başlığı *Liber Pantegni* (Tüm Tıp Sanatlarının Kitabı) olan eser, İbni Sina'dan önce İslam tıbbının en ünlü ismi Ali b. Abbas El-Mecusi'nin (Ali ibn al-Magusi) (?-982/994) X. yüzyılda yazdığıve Büveyhi Prensi 'Aduddeddevle'ye ithaf ettiği*Kitāb Kāmil aṣ-ṣinā'a at-Tıbbīya* başlıklı tıp ansiklopedisinin tercümesi ve uyarlamasından oluşur (Sezgin, 2008, s. 91). Ali b. Abbas el Mecûsî (Haly Abbas) (?-982/994) ise "*Kāmil es-Sina'a et-Tıbbiyye*" (Tıp Sanatının En Yüce Noktası) adlı eserinin "*Kitab el-Melikî*" (Latince *Liber Regius* adıyla da tanınır) başlıklı bölümünü cerrahlığa (*ilm el-ciraha*) ayırmıştır. Bu bölüm, *Liber Pantegni* adıyla 1060 yılına doğru Afrikalı Konstantin tarafından Salerno kentinde Latinceye çevrilmiş ve Salerno Tıp Okulu'nda (*Instituto Universitario di Salerno*) ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserde, cerrahi işlemler burun ya da ağza tutulmak suretiyle anestezi amacıyla kullanılan ve banotu, baldıran, afyon ve adamotundan hazırlanan sulu çözeltiyeye batırılmış uyuşturucu süngerle (Lat. *spongia somnifera*, İng. *soporific sponge*) ilgili bir reçete de yer almaktadır. (Tez, 2017, s. 67).

Bu eser Aristoteles'in düşüncelerini yeniden ele alarak Yunan geleneği ile Bizans döneminin tıp ansiklopedilerinin sentezini sunar ve böylece hem Galenusçu düzenlemeye hem de Arap tıp uygulamalarında elde edilen sonuçlara yer verir. Eser, tıbbın teori alanını oluşturan unsurlardan fizyoloji, anatomi ve patoloji alanlarında kıymetli bilgiler içermektedir. Konstantin'in ölümünden sonra *Theorica Pantegni* ile *Practica Pantegni* adında iki eser dolaşıma girer. İkinci kitap, Konstantin'in ilk tercümesi temel alınarak sonradan büyük çapta genişletilmiştir ve çeşitli metinlerin karışımından oluşur. Birinci kitap hiç kuşkusuz etki alanı daha büyük olan eserdir; XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli yazarların alıntı yaptığı bu eser, Montecassino'nun Benedikten (Benedictine) tarikatının manastırları arasındaki merkezi konumundan ve Salerno Tıp Okulu ile olan ilişkilerinden dolayı, Constantinus'un diğer eserleri gibi yaygın olarak bilinir (Conforti,2014, s. 347-348).

5 "...Pantegnum (1107), quem divisit in libros duodecim, in quo exposuit quid medicum scire oporteat. Practicam, in qua posuit qualiter medicus custodiat sanitatem, et curet infirmitatem. Librum graduuum. Dietam ciborum. Librum februm, quem de Arabica lingua transtulit. Librum de urina. De interioribus membris. Viaticum, quem in septem partes divisit, videlicet de morbis in capite nascentibus, debine de morbo faciei, de instrumentis, de stomachi et intestinorum infirmitatibus, de langnore epatis, renum, vesicæ, splenis, et fellis; de his, quæ in exteriori cute nascuntur. Expositionem Aforismi. Librum Tegni, Megategni, Microtegni. Antidolariein. Disputationem Platonis et Ypocratis in sententiis. De simplici medicamine. De genecia. De pulsibus. De experimentis. Closas herbarum et specierum. De oculis..." (Petri Diaconi, 1854, s. 768).

Liber Pantegni Afrikalı Konstantin'in *inplagiarism* (aşırı macilik, intihalcilik) ile suçlanmasına neden olan eserlerin başında gelmektedir. Konstantin tarafından Latinceye, Yunanca *Liberpantegni* başlığıyla ve kendi yapıtıymış gibi sunulan eser 1127 yılında Antakyalı Stephanus⁶ tarafından gerçek yazarı El-Mecusi'nin ismi anılmak suretiyle tekraren Latinceye çevrilmiştir. Ne var ki, bu çeviriden sonra eserin ona ait olmadığına ortaya çıkmasıyla Konstantin olumsuz pek çok eleştirinin hedefi haline gelmiştir (Sezgin, 2010, s.138 vd.).

2. ***Pantegni Practica***: On kitaptan oluşmaktadır. Yukarıda bilgi verildiği üzere *Liber Pantegni* X. yüzyıl İslam tıbbınınönünde gelen isimlerinden *Ali bin Abbas El-Mecusi'nin Kitâb Kâmil aş-şinâ'a at-Tıbbiyya* başlıklı eserinin Latince tercümesidir.

XII. yüzyılın ortalarında yaşayan Matthaëus Ferrarius *Practica*'nın ana bölümlerinin Konstantin'in Kuzey Afrika'dan İtalya'ya yaptığı gemi yolculuğu esnasında çıkan fırtına dolayısıyla denizde kaybolduğunu belirtmektedir. Ayrıca, *Practica*'nın sadece üç kitabının Konstantin tarafında tercüme edildiğini ve bugün Pisalı Stephanus (ya da Antakyalı Stephen)'a atfedilen kalan kısmın tercümesinin de (*quae nunc Practica Pantegni et Stephanonis dicitur*) 1127'de tamamlandığını belirtmektedir (Pioresch, 2003, s. 194-195).

3. ***Liber graduum***: Eser *Pantegni Practica*'nın yedinci kitabının parçasıdır. Alışılmış dört derece güç, ilaçların niteliklerine bağlanır. Eser XI. yüzyılın önemli âlimlerinden İbnü'l-Cezzar'ın (ö. 979/980) *Kitabü'l-İ'timad ti'l-edviyeti'l-müfread* adlı eserinin tercümesidir. Basit ilaçları konu alan kitap ilk defa Stephanus de Caesaraugusta tarafından *Liber fiducia de simplicibus medicinis* adıyla Latinceye çevrilmiştir. Daha sonra İbranice ve Grekçeye de çevrilen eserin *Liber de gradibus* İbn'ül Cezzar *Ebu Ca'fer* adıyla kısa ve bozuk bir tercümesini yaparak Afrikalı Konstantin eseri kendisine mal etmiş ve bu kitap Batı'da, Moritz Steinschneider'in 1866 yılında bunun *el-İ'timad*'ın muhtasar bir tercümesinden ibaret olduğunu ortaya koymasına kadar böylece tanınmıştır. *El İ'timad*'ın birçok yazma nüshası mevcutsa da (Sezgin, 1970, s.304-305) bunlardan çoğu eksiktir. Fuat Sezgin, dört bölümden oluşan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Ayasofya, nr. 3564) nüshasının tıpkıbasımını yayımlamıştır. 278 ilacın Arapça, Farsça, Süryanice ve Berberice adlarının verildiği eser sahasındaki ilk müstakil çalışmalardan biri olmakla birlikte müellifin basit ilaçlarla ilgili Doğu İslam dünyası kaynaklarından habersiz olduğu ve daha çok Dioscorides ile Galenus'un kitaplarından faydalandığı anlaşılmaktadır (Doğruyol, 2000, s.1).

6 Pisalı olan Stephanus isimli bu şahıs daha sonra Suriye'ye gitmiş, bir müddet Antakya'da ikamet etmiş ve Pisa'ya berberinde tıp kitaplarıyla geri dönmüştür. Doğu'dan getirdiği kitaplardan birisinin de Ali b. el-Abbâs'ın kitabının tam nüshası olduğu anlaşılmaktadır (Sezgin, 2008, s. 91).

4. **Dieta ciborum(Diyet gıdalar):** İshak b. Süleyman el-İsrâîlî⁷ (Isaac Judaeus) (y. 850-932/941)'nin eseri *Kitabü'l-Agziye'* nin tercümesidir. İsrâîlî bu kitabında Galenus, Dioscorides, Hipocrates, Rufus, Kindi ve Yahya b. Mâseveyh'in eserlerine dayanmakla birlikte kendi görüş ve buluşlarına da büyük ölçüde yer vermiştir. Eserin tamamını ihtiva eden dört ciltlik bir nüshasının (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3604-3607) tıpkıbasımı Fuat Sezgin tarafından gerçekleştirilmiştir (Frankfurt 1986). Muhammed es Sabbah da eseri tahkik ederek *Kitâbü'l-Agziye ve'l-edviye* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1412/1992) (Şahin ve Cihan, 2000, s. 545).
5. **Liber februm:** Eser ateşli hastalıklarla ilgili olup, İshak b. Süleyman el-İsrâîlî'nin *Kitabü'l Hummeyât* adlı eserinin tercümesidir. Afrikalı Konstantin'in Latince çevirisi 1576'da Venedik'te de *De febribus* adıyla neşredilmiştir. Ayrıca eser Kastilya diline de tercüme edilmiştir (Şahin ve Cihan, 2000, s.545).
6. **Liber urinae:** İshak b. Süleyman el-İsrâîlî'nin "İdrar" konusunu el aldığı *Kitabü'l-Bevl* adlı eserinin Latince tercümesidir. İdrarın ve idrar tahlilinin sağlık için bir teşhis yöntemi olarak kullanılmasını Avrupa'ya tanıştırdığı için Contantinus'un tartışmasız en etkili olan eserlerindedir.
7. **De interioribus membris:** Kesin olarak kaynağı tespit edilememektedir.
8. **De Coitu.**⁸ Eser üreme sistemi, doğurganlık ve cinsel ilişki hakkındadır. İngiliz yazar Geoffrey Chaucer'in (1342-43/1400) *Canterbury Hikayeleri* adlı eserinde *De Coitu*'yu kınaması eserin tanınırlığını arttırmıştır. Bu sayede ününün yan ısıra *De Coitu*, insan doğurganlığı, üreme organları ve cinsel ilişki konusunda Ortaçağ tıbbi doktrinine dair özlü ve yetkin bir açıklama sunması bakımından önemlidir (Delany, 1969, s.55). Plinio Pioresch'e göre (1996, s. 191) eser büyük ihtimalle İbnü'l-Cezzar'ın eserinin adaptasyonudur. Diğer yanda Enrique Montero Cartelle, *Constantini Liber De Coitu* adlı eserinde (1983, s.29-31) kitabın yazarının Isaac Judaeus (İshak b. Süleyman el-İsrâîlî) ya da İbnü'l-Cezzar olduğunu kaydetmektedir.
9. **Viaticum (De morborum cognitione et curatione):**⁹ Eser XI. yüzyılın önemli alimlerinden İbnü'l-Cezzar (Ibn al-Jazzar)'ın (ö. 980) *Zadü'l-*

7 İsrâîlî'nin başlıca tıbbi eserleri Afrikalı Konstantin tarafından Latinceye tercüme edilmiş ve sonradan *Omnia opera Ysaac* adıyla yayımlanmıştır (Lyons, 1575). Tıbbıa dair eserlerinden beşi günümüze ulaşmıştır (Sezgin 1970, s. 296-297).

8 Eserin içeriği hakkında geniş bilgi için bkz. Delany, 1969, s. 55-65.

9 *Viaticum* kelimesi, "via" yol ile ilgili olup, eser gezginler için ilaçlar hakkında kısa öz ve genel bilgiler içermektedir (Pioresch, 2003, s. 192).

müsâfir ve kûtü'l-hâzır adlı eserine dayanmaktadır.¹⁰ Yolcunun yanında bulundurup gerektiğinde başvurması gereken ilaçları konu alan eser Doğu'da ve Batı'da büyük bir üne sahiptir. İbnü'l-Cezzar'ın öğrencisi Ebu Hafs Ömer b. Ber'ik tarafından Endülüs'e götürülerek orada Latinceye çevrilmiştir. Ancak asıl ünlü olan tercüme Afrikalı Konstantin'e aittir ve *Viaticum peregrinantis* adıyla iki defa yayımlanmıştır. Ayrıca XI. yüzyılda Grekçeye, 1124 ve 1259'da da İbraniceye çevrilmiştir. Yedi bölümden oluşan ve birçok nüshası bulunan eserin bir nüshası da İzmir'de Milli Kütüphanededir (Sezgin, 1970, s. 305-306). Eserin Dresden nüshası Fuat Sezgin tarafından faksimile olarak neşredilmiştir (Frankfurt 1996). Tahkikli neşrini ilk defa Fransız şarkiyatçısı Gustave Duget gerçekleştirmiş, daha sonra Muhammed Süveysi ve Razi el-Cazi tarafından yeni bir neşri yapılmıştır (Tunus 1986) (Doğruyol, 2000, s. 1-2).

Yedi bölüme ayrılan *Viaticum*'un ilk bölümünde kafada çıkan hastalıklar, daha sonra yüz hastalıkları, üçüncü bölümde solunum rahatsızlıkları, dördüncü bölümde mide ve bağırsak hastalıkları, beşinci bölümde karaciğer, böbrek, mesane, dalak ve safra rahatsızlıkları, altıncı bölümde genetik geçişle kuşaktan kuşağa devam eden hastalıklar ve son olarak da deri hastalıkları üzerinde durulmaktadır (Green, 2009, s. 314).

10. **Expositio Aforismi:** Eser Cladius Galenus'un Hipokrates'in Aforizmalar adlı eserine yazdığı yorumlara dayanmaktadır.
11. **Tegni:**¹¹ Bu başlık Alphanus'un başrahip Desiderius'a Galenus'un *Ars medica* (ya da *Ars parva*) adlı eserini belirtmek üzere yazdığı mektubun içeriğinde de yer almaktadır.
12. **Megategni:** Afrikalı Konstantin'in Grekçeden tercüme ettiği eserlerden biri olup, Galenus'un *De methodo medendi* adlı eserinin kısaltılmış halidir.
13. **Microtegni:** Grekçeden tercüme edilen eserlerdendir.
14. **Antidotarium:** Eserin kökeni kesin olarak belirlenememekle birlikte *Pantegni Practica*'nın X. kitabının ayrıbasımı olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.
15. **Disputatio Platonis et Hippocratis in sententiis:** Muhtemelen Galenus'un *De placitis Hippocratis et Platonis* adlı eserinin Arapça çevirisine dayanmaktadır.

10 Geniş bilgi için bkz. Mary Frances Wack, *Lovesickness in the Middle Ages. The 'Viaticum' and Its Commentaries* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990); Mirja Martha Brachtel, *Ibn al-Jazzar's Zad al-Musafir and Constantinus Africanus' Latin Version Viaticum Peregrinantis: A Comparative Study* (Master's Thesis, International Islamic University, Malaysia, 2005).

11 Tegni, techne kelimesinden gelip "sanat" "beceri" anlamındadır. Burada Tıp sanatı manasında kullanılmıştır.

16. *De simplice medicamine (De virtutibus simplicium medicinarum)*: Hastalıkların tedavisinde ve kozmetik amaçlı kullanılan şifalı bitkiler ve bitkisel tedavi yöntemleri hakkında bilgiler içermektedir.
  17. *De genezia*: Bu eser *Pantegni Theorica* adlı eserin üçüncü kitabını oluşturmaktadır.
  18. *De pulsibus*: Afrikalı Konstantin'in Grekçeden tercüme ettiği eserlerdendir. Araştırmacılar bu eserin kimliğinin tanımlanması konusunda fikir ayrılığına düşmektedirler.
  19. *Prognostica. Liber Prognosticorum*: *Hipocrates'in Prognostikon* eserine Galenus'un yorumu ile *Articella'nın* bir parçası olarak görülmektedir.
  20. *De experimentis*: Bu eserin kaynağı belirlenememiştir.
  21. *Close (Glossae) herbarum et specierum*: Şifalı bitkiler hakkında bilgi veren bu eserin kimliği henüz tanımlanamamıştır.
  22. *Cyurgia*: Eser, *Pantegni Practica'nın* IX. kitabının ayrı basım halidir.
  23. *Liber de medicamine oculorum (Liber de oculis ya da Liber oculorum)*: Huneyn İshāk (Johannitius)'ın kayıp eseri *Kitâbü'l-'Aşr makalât fi'l-ayn* başlıklı esere dayanmaktadır. Göz hekimliğine (oftalmoloji) dair olan eserin otuz yıl içinde yazılan on makalenin daha sonramüellif tarafından bir araya getirilmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Bir göz hekimi olan Alman şarkiyatçısı Max Meyerhof eseri İngilizce tercümesi ve bir girişle birlikte yayımlamıştır (Kahire 1928). Eserin ilk Latince tercümesi Afrikalı Konstantin tarafından *Liber de Oculis* adıyla (Omnia Opera Ysaac içinde, Lugduni 1515) yayımlanmıştır. İkincisi Demetrios tarafından *Galani de oculis Liber a Demetrio translatus* adıyla (Galen Opera Omnia içinde, Venedik 1541, 1625) yapılmıştır. Üçüncüsü ise *El Mesâ'il fi'l-ayn* ise, üç makaleden oluşan ve soru- cevap tarzında yazılan eser göz hekimliği üzerine 217 meseleyi ele almakta ve *Kitâbü'l-'Aşr makalât fi'l-ayn*'dan bazı iktibasları da içermektedir. Eser P. Spath ve M. Meyerhof tarafından Fransızca (*Le Livre des questions sur l'oeil de Honain Ibn Ishaq*, Kahire 1938) tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (Katipoğlu ve Kutluer, 1998, s.379).
- Konstantin'in Huneyn b. İshāk'ın söz konusu oftalmoloji kitabının Latince versiyonunu bilmesine ve bunu önsözde belirtmesine rağmen, kendini eserin yazarı olarak tanıtmamasından dolayı yaklaşık sekiz asır boyunca eserin gerçek sahibi olduğu zannedilmiştir. XX. yüzyılın başlarında Johannes Hirschberg eserin Huneyn b. İshāk'a ait olduğunu ispatlayarak gerçeği ortaya koymuştur (Sezgin, 2010, s.139).
- Afrikalı Konstantin'in Petrus Diaconus (1107-1159)'un kroniğinde listelenen çalışmalarında en önemlileri ise şunlardır:

24. **Liber de stomacho:** Mide hastalıklarının ele alındığı eser başrahip Alphanus'a atfedilmiştir.
25. **De victus ratione variorum morborum:** Eser *Articella* olarak basılmıştır. Tıbbın konuları arasında yedi *res naturales* (doğal unsurlar) (elementler, vücut sıvıları, complexiones (beniz), ruhlar, uzuvlar, erdemler, ameliyatlar), rejim ve tedavi planının tespiti dâhilinde hekimin müdahalesine tabi olabilecek altı *res non naturales*(doğal olmayan unsurlar) (hava, yiyecek ve içecekler, hareketsizlik ve hareket, uyku ve uyanık olma, oruç ve doygunluk, ruhun tutkuları) ve *res contra naturam*(doğaya karşıt unsurlar) yani patolojiler ve tedaviler vardır. Yaygın olarak kabul gören ve Salernolu hocalar tarafından yorumlanan eser kısa süre içinde, Batı'da tıp eğitiminin "rehberi" haline gelecek olan ve çeşitli metinlerden oluşan *Articella'*nın ilk taslağını oluşturur (Conforti 2014, s.348).

Afrikalı Konstantin'in Pantegni adlı eserinin veya Isagoge Iohannitii'nin etkisi, Salerno'da, didaktik amaçlarla bir araya getirilen ve Batı'da tıp eğitiminde *canon* (kanon) haline gelecek olan bir grup metni konu alan yorumlar şeklinde kendini gösterir. Daha sonra *Articella* adı altında yayımlanan ve XIII. yüzyılda Paris gibi Salerno'dan uzak bir yerde bile tıp müfredatında çok önemli bir yer kaplayan bu metinlerin temelinde Konstantin'in bazı tercümeleri ile bunlara yapılan bazı ilaveler yatar. Bu metinlerin arasında Isagoge Iohannitii, Hipocrates'in *Aphorismoi* ve *Prognostikon* eserleri (yine Afrikalı Konstantin ve okulu tarafından tercüme edilmiştir), Theophilus Protospatharius'un (VI. yüzyıl) *De urinis* (idrar üzerine)eseri ve Philaretus'a atfedilen *De pulsibus*(nabız üzerine) vardır. XII. yüzyıldan itibaren, Galenus'un *Tegni* (ars parva) [Küçük Sanat] eseri de, muhtemelen doğrudan Grekçe metninden yapılan bir tercümeyle bu gruba dâhil edilmektedir (Conforti, 2014, s. 351).

26. **De melancholia libri duo:** Efesli Rufus'un¹²*De melancholia* isimli yapıtının orijinali kayıptır. Daha sonraki yüzyıllarda çok sayıda hekim ve filozof tarafından, Rufus'a atfen verilen metinlerin önemli bir bölümünün tartışmalı olduğu metinlerden biri de Afrikalı Konstantin'e atfedilen metindir. Konstantin, Montecassino Manastırı'nda 1080 yılında, er-Râzi ve İshak b. İmrân'a ait metinleri esas alarak, Arapçadan Latinceye *De melancholia* adını verdiği bir metnin çevirisini yaptığı bilinmektedir (Shipperges, 1993, s. 119; Akın, 2014, s. 410). Söz konusu çalışma muhtemelen İshak b. İmrân'ın Arapça kaleme aldığı *Kitâb fi'l-mâlîhulyâ* adlı eserine dayanmaktadır.Söz konusu Arapça eserin bilinen tek yazma nüshası Münih Staatsbibliothek'te kayıtlı olup, Konstantin tarafından *De Melancholia* adıyla Latinceye çevrilmiştir (Basileae 1536). İshak b. İmrân, Batı

12 Geniş bilgi için bkz. Rufus of Ephesus. (2008). On melancholy. P. E. Porman (Ed.). Tübingen: Mohr Siebeck.

tıp dünyasında bu tercüme sayesinde tanınmıştır (Ullmann, 1970, s.125-126). Onun belirttiğine göre kendisinden önceki hekimler bu hastalıkla ilgili derin araştırmalar yapmamışlardır; kendisini böyle bir eser yazmaya sevk eden husus da bu sahadaki boşluk olmuştur. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde melankolinin tanımı, sebepleri ve farklı klinik tezahürleri ele alınmış, ikinci bölümde tedavi şekilleri üzerinde durulmuştur (Ammar, 1981, s. 178-183). Kitabın Afrikalı Konstantin tarafından yapılan tercümesiyle mukayeseli olarak ele alındığı modern bir neşrini ve Almanca tercümesini¹³ise Karl Garbers gerçekleştirmiştir (Şahin ve Cihan, 2000, s.535).

Petrus Diaconus (1107-1159)'un listesi dışında yer alan *Isagoge Iohannitii* (*Johannes'in Girişi*) adlı eser muhtemelen Huneyn bin İshak'a (809-873) ait olan bir eserden alınıp Latinceye tercüme edilmiş olan yazılardan müteşekkil olup; ilk defa XI. yüzyıl sonunda, biri Montecassino'da bulunan iki elyazmasında adı geçer. Güney İtalya'da yazıldığı ve Afrikalı Konstantin'in tercüme faaliyetleriyle bağlantılı olduğuna şüphe olmasa da doğrudan ona atfedilmez. *Isagoge Ioannitii* ile *Pantegni* yapısal açıdan benzer özellikler taşır; her iki eser, sonraki yüzyıllarda olağanüstü rağbet gören *theoretical/practica* (teori/pratik) ayrımına göre iki kısımdan oluşur. Adı Porphyrios'un (233-y. 305) bir eserini andıran *Isagoge*, tıbbın bu iki farklı alanına giriş niteliğinde olup XVIII. yüzyıla kadar hem teori alanında hem de üniversite eğitiminde süregelen bu ayırım üzerine eğilmektedir.

Afrikalı Konstantin'in Batı'ya Etkisi

1087'de veya en geç 1098/1099'da öldüğü sanılan Afrikalı Konstantin'in kitapları Arap tıp kitaplarının salt tercümesinden ibaret olmayıp, uyarlanmasıdır. Bu nedenden ötürü sert eleştirilere maruz kaldıysa da, tercüme-uyarlamalarının kaynaklarından söz etmemesi ve Batı'da ortaçağ tıbbının kanonu açısından temel öneme haiz bazı metinlerin tercümanı yerine kendini yazarı olarak tanıtmaması ilginçtir. Fuat Sezgin (2010, s.140) Konstantin'in kaynak kullanımı konusundaki israfının yanı sıra, çevirilerinin çok serbest çeviriler olduğunu ve metinlerde bazı yerlerin atlandığını belirterek, Arap-İslam Dünyası'nda yazılmış yirmi beşten fazla kitabı Latinceye çeviren Konstantin'in bunlardan çoğunu kendi eseri gibi sunduğunu, çok azında ise orijinal Yunanca metni referans göstermesi sebebiyle adının "aşır-macılık/İntihalcilik" (plagiator) suçlaması nedeniyle lekelendiğini belirtmektedir.

Öte yandan, Benedikten Tarikatı üzerine yapmış olduğu çalışmaları ile tanınan İslam ve Ortaçağ Tıbbı uzmanı Heinrich Schipperges, Afrikalı Konstantin'in,

13 *Makala fi-1-malihüliya: Vergleichende kritische arabisch-lateinische Parallelausgabe* [Abhandlung über die Melancholie] Constantini Africani libri duo de Melancholica, Hamburg: Buske 1977.

Arap-İslam dünyasından yaptığı bazı çevirileri kendi ismiyle yayınlamasının önemli bir tenkit konusu olmakla birlikte, bu durumun onun yaptığı hizmetlerin unutulması salt bir bilim hırsızlığı, "aşırımcı/intihalci", olarak suçlanmasına katılmadığını belirtmektedir (Schipperges, 1964, s. 17-27).

Arap tıbbı açısından bakıldığında, Konstantin'in tedavilerinin ve kullandığı dilin anlaşılmasında ve özellikle bu metinlerin yorumlanmasında zorluk yaşanmasının temelinde teknik terimlerin tercümesi yatar. Nitekim ortaçağ Latince söz dağarcığı Arapçaya ve özellikle Grekçeye göre daha sınırlıdır. Örnek vermek gerekirse, Latince *humar* terimi, Grekçeden kopya edilmiş Arapça metinde bulunan altı farklı terimin yerine kullanılmıştır; Isagoge'nin (Giriş) Latince tercümanı da *causa* (neden) yerine *occasio* (vesile) kelimesini kullanarak, tıbbın sanat mı *scientia* mı (bilim) olduğuna dair -Aristoteles'e göre *scientia*, *scire per causas*, yani nedenlere dayalı bilgiyi temel alır-epistemolojik tartışma yaratan uzun bir yanlışlıklar silsilesine neden olmuştur (Conforti, 2014, s.347).

Arapça tıbbi metinleri ilk kez Latinceye çeviren Afrikalı Konstantin'in bu temel eserler vasıtasıyla oynadığı yenilikçi rolün ve yeni tıbbi ve farmakolojik terminolojinin oluşturulmasında oynadığı önemli rolün aydınlatılması gereklidir. Onun, Pantegni örneğinde görüldüğü üzere, pseudo-klasik (sözde klasik) terminoloji kullanımındaki öncülüğü gibi, Latinceye pek çok Arapça terim kazandırılmasında da öncülük yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde Konstantin'in çalışmaları sayesinde Arapça kaynaklarındaki yeni felsefi ve nozolojik¹⁴ kavramlar, örneğin melankoli, formel hastalık kategorisinde ele alındı. Şüphesiz Montecasino'nun Benediktenmanastır sisteminde merkezi konumundan istifade ile Konstantin'in çalışmaları Batı Avrupa'da hızla yayılarak 1130'ların başlarında Alplerin ötesinde ve hatta daha evvelinde İngiltere'de görülmüştür. Conchesli William'da Pantegni'nin teorik bölümünün izleri görülürken, aynı şekilde XII. yüzyıl yazarlarından Bingenli Hildegard (1098-1179) üzerindeki etkisini görmek mümkündür (Green, 2005, s. 146).

Afrikalı Konstantin'ineserleri ilk olarak Salerno Tıp Okulu hekimleri üzerinde etkili olmuştur. Öyle ki, erken dönem Salerno Tıp Okulu'nun müfredatının oluşturulmasında onun etkileri tartışılmaz. Salernolu yazar Copho'nun Konstantin'ineserlerini ve Arap terminolojisini kullandığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Sicilya üzerinden Müslümanlarla ve Grekçe konuşan dünya ile olan yakın temasın etkileri görülmektedir. Yüzyılın ortalarında Johannes Platearius'un zamanında Viaticum'un ve Konstantin'in diyet ve idrar üzerine olan çalışmalarının etkisi görülebilir. Konstantin'in çalışmaları belki de en yoğun olarak tıp ansiklopedistlerinin ortaya çıktığı XIII. yüzyılda Bartholomaeus Anglicus ve Cantimpreli Thomas ile görülmektedir. Ayrıca bu dönem boyunca çok sayıda yoruma konu olan Viaticum, Isogage'ın yanısıra, belki de en yaygın etki alanı olan Afrikalı

14 Nosos Grekçe hastalık manasına gelir. Nozoloji ise hastalıkların tasnifi ve sınıflandırılması ile ilgilenen tıbbi bilim dalıdır.

Konstantin eseriydi. XIII. yüzyılın ortalarından itibaren İslam tıbbı İspanya'dan gelen, özellikle İbni Sina'nın Kânûn'u üzerinden Batı'yı etkisi altına almıştır (Green, 2005, s. 146).

Afrikalı Konstantin'ineserlerinden bazıları birkaç yerel dile de çevrilmiştir. Örneğin ilişkiler üzerine yaptığı çalışma XV. yüzyıl ortalarında İngilizceye, melankoli üzerine olan eseri ise Fransızcaya çevrilmiştir. Konstantin'in edebi eserler üzerindeki etkisini *Romance of the Rose* ve Geoffrey Chaucer(1342-43/1400)'in *The Canterbury Tales* (Canterbury Hikayeleri)¹⁵ adlı eserlerde de görmek mümkündür. Constantinus, Canterbury Hikayeleri'nde saygın tıp otoritesi kimliğiyle Doktor Physick (Physic) veTüccarın Hikayesi'nde (Merchant's Tale)¹⁶ lanetli keşiş (cursed monk)¹⁷ karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır (Green, 2005, s. 146).

Sonuç

Sonuç olarak, tüm bu tenkitlere karşın Batı dünyasının, Afrikalı Konstantin'e genel olarak bakışının olumlu olduğunu ve aralarında "*Avrupa tıbbının üstadı*" (*Magister Occidentis*); "*doğunun ve batının yeni Hipokrat'ı*" (*magister orientis et occidentis novusque effulgens Hippocrates*) gibi çok sayıda övgü dolu unvanla onu ödüllendirdiğini görmekteyiz. (Sezgin, 2008, s. 92; Sezgin, 2010, s. 138-139; Meyer-Steineg ve Sudhoff, 2006, s. 125).

Aslında ilk olarak Abbasiler döneminde Sicilya üzerinden Avrupa'ya ulaşan İslam tıbbı, Palermo'daki Tıp eğitimi sayesinde tanınmaya başlanmıştır. Buraya İtalya yolu üzerinden eğitime gelen öğrenciler aldıkları eğitimi ve tıp anlayışını Salerno'ya taşımışlardır. İslam tıbbının Batı'ya intikal etmesinin bir diğer vasıtası da XI. yüzyılda İtalya'da Afrikalı Konstantin ile İspanya'da (Endülüs) Toledo Okulu'nun başında bulunan Cremonalı Gerhard'ın başını çektiği tercüme faaliyetleridir.

XI. yüzyılda İslam tıp eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesine öncülük eden Afrikalı Konstantin, çevirdiği 25'i aşkın eser vasıtasıyla Batı tıbbının gelişmesinde

15 İngiliz yazar, şair, filozof, siyasetçi ve diplomat Geoffrey Chaucer tarafından 1390'larda Orta İngilizce dilinde kaleme alınmış ve ilk kez 1476'da yayınlanmış olan eser İngiliz Edebiyatının ilk eserlerinden biri olması yanında aynı zamanda dünya edebiyatının ilk hikaye ve romanlarından birisi olarak da kabul edilmektedir. Shakespeare öncesi İngiliz edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen ve İngilizlerin "bizim Homeros'umuz" "bizim Goethe'miz" dedikleri Geoffrey Chaucer'in başyapıtı olarak kabul edilen eser, Aziz Thomas Becket'in Canterbury'deki kabrini ziyaret için Londra'dan yola çıkan 30 kişilik hacı kafilesinin yolda hoşça vakit geçirmek üzere birbirlerine anlatacakları toplam 120 öykü olarak tasarlanmış ancak günümüze dört tanesi bitmemiş halde 24 hikaye olarak ulaşmıştır. Eser için bkz. Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikayeleri Genel Prolog*, Çev. Burçin Erol, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1993 ve *Canterbury Hikayeleri*, Çev. Nazmi Ağıl, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

16 Geniş bilgi için bkz. P.Delany, "Constantinus Africanus and Chaucer's Merchant's Tale", PQ 46 (1967): 560-566.

17 Bkz. M. Bassan, "Chaucer's 'Cursed Monk':Constantinus Africanus", MS 24 (1962):127-140.

İslam Tıbbını Avrupa'ya Tanıtan Mütercim: Constantinus Africanus (Afrikalı Konstantin)

önemli bir rol oynamıştır. Tıbbın manastırlarda rahipler tarafından yürütüldüğü, Kilisenin yasakları sebebiyle anatomi ve fizyolojinin ortadan kalktığı, teşhis ve tedavinin son derece ilkel koşullarda gerçekleştiği ve hurafelere boğulmuş ortaçağ Avrupa tıbbına onun tercüme eserleri tabiri caizse suni solunum işlevi görmüş ve söz konusu tercüme eserleri sayesinde Batı tıbbi bilimsel anlayışa kavuşarak canlanmaya başlamıştır.

Afrikalı Konstantin'in çağına göre çalışkan ve ileri görüşlü dahası zeki bir kişi olduğu tartışma götürmez bir gerçekliktir. Her ne kadar sorunlu olsa da, yaptığı çevirilerle Batı dünyasına çok sayıda önemli yapıtın kazandırılmasında aracılık ettiği inkâr edilemez.

Kaynakça

- Ammar, S. (1981), "A Review of Ishaq Ibn Umran's Book on Melancholia", *Islamic Medicine, I*, Kuwait, p. 177-183.
- Bassan, M. (1962), "Chaucer's 'Cursed Monk': Constantinus Africanus", *MS 24*, p.127-140.
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Bloch, H. (1986). *Monte Cassino in the Middle Ages*, Volume I (Parts I-II), Roma.
- Cartelle, E. M. (1983). *Constantini Liber De Coitu*, Santiago: Universidad de Santiago.
- Conforti, M. (2014). "Afrikalı Constantinus ve Arap Tıbbına Batıdan Gelen Tepkiler", Ed. Umberto Eco, *Ortaçağ: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, Alfa/Tarih, İstanbul: Alfa/Tarih, s. 345-349.
- Corsi P., "Bilim ve Teknik: Giriş", Ed. Umberto Eco, *Ortaçağ: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, İstanbul: Alfa/Tarih, s. 326-330.
- Delany, P. (1969), Constantinus Africanus' "De Coitu": A Translation, *The Chaucer Review*, Vol. 4, No. 1 (Summer), p. 55-65.
- Delany, P. (1967), "Constantinus Africanus and Chaucer's Merchant's Tale", *PQ 46*, p. 560-566.
- Doğruyol, H. (2000) "İbnü'l- Cezzar, Ebû Ca'fer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXI, İstanbul, s. 1-3. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezzar-ebu-cafer> (07.10.2019).
- D'Onorio, B. (1994). "Cultural links between Salerno and Montecassina", *American Journal of Nephrology*, 14: 251-254.
- Duffin, J. M. (2009). "Salerno, Saints, and Sutton's Law: On the Origin of Europe's First Medical School", *Medical Hypotheses* 73: 265-67.
- Green, M. H. (1990). "Constantinus Africanus and the Conflict between Religion and Science", *The Human Embryo: Aristotle and the Arabic and the European Traditions*, Ed. G.R. Dunstan, Exeter University Press, p. 47-69.
- Green, M. H. (2005). "Constantine de African", *Medieval Science, Technology and Medicine: An Encyclopedia*, Ed. Thomas F. Glick, Steven J. Livesey, Faith Wallis, New York, London: Routledge, p. 145-147.
- Green, M. H. (2009). "Medicine in Southern Italy: Six Texts (twelfth-fourteenth centuries)", *Medieval Italy: Texts in Translation*, (Ed. Katherine L. Jansen, Joanna Drell and Frances Andrews), University of Pennsylvania Press, s.314-314.
- Hansu H. (2016). "Fuat Sezgin: Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I", İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII + 1072 sayfa." Kitap Değerlendirmesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 34, s. 221-228.
- Haris M. H. (1995). *History of Libraries in the Western World*, Metuchen, NJ: Scarecrow.
- Katipoğlu, H.;Kutluer, İ.(1998)"Huneyn b. İshak", *TDV İslam Ansiklopedisi*,Cilt XVIII, İstanbul, s.377-380.<https://islamansiklopedisi.org.tr/huneyn-b-ishak> (Erişim Tarihi 27.09.2019).
- Karlıağa, H. B. (2002), "Konstantin, Afrikalı (Constantinus Africanus)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXVI, s. 180.<https://islamansiklopedisi.org.tr/konstantin-afrikali-constantinus-africanus> (Erişim tarihi 04.10.2019).
- Kılıç, A. (2019). "Fuat Sezgin'in Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) İsimli Eserinin İslam Araştırmalarındaki Yeri", *Fuat Sezgin ve Temel İslam Bilimleri: Güncel Tartışmalar, Teorik Teklifler*, (Ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk ve Siracettin Aslan), İstanbul: Divan Kitap, s. 339-369.

- Leonis Marsicani et Petri Diaconi (1854). *Monachorum casinensium, Chronicon monasterii casinensis et opuscula*, Accedunt Rodulfi, abbatis S. Trudonis, Gesta abbatum trudonensium. necnon Falconis Beneventani, Landulphi junioris chronica... accurante J.-P. Migne, Source gallica. bnf.fr / Bibliothèque nationale de France.
- Okka, B. (2015). "Salerno Tıp Okulu", *Genel Tıp Dergisi*, 25, s.71-76.
- Pasca M. (1994). "The Salerno School of Medicine", *American Journal of Nephrology*, 14, s. 478-82.
- Prioresch, P. (2003). *A History of Medicine: Medieval Medicine*, Vol. V, Omaha: Horatius Press.
- Sezgin, F. (1970). *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Cilt III, Leiden.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*, Cilt I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, İstanbul.
- Sezgin, F. (2010). *Tanınamayan Büyük Çağ - İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi'nden*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Schipperges, H. (1993). *Die Kranken im Mittelalter*, (3. bs.). Münih: C. H. Beck.
- Schipperges, H. (1964). *Die Assimilation der Arabischen Medizin durch das Lateinische Mittelalter*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Şahin, H. ; Cihan, A. K. (2000). "İshak bin Süleyman el-İsrailî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXII, İstanbul, s. 544-546.<https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak-b-suleyman-el-israili> (Erişim Tarihi 04.10.2019).
- Şahin, H. ; Cihan, A. K. "İshak b. İmrân" *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 535.<https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak-b-imran> (Erişim Tarihi 04.10.2019).
- Tez, Z. (2017). *Tıbbın Gizemli Tarihi*, İstanbul: Hayykitap.
- Ullmann, M. (1970). *Die Medizin im Islam*, Leiden.
- Ullmann, M. (1978). *Islamic Medicine*, Edinburgh University Press.
- Veit, R. (2003). Quellenkundliches zu Leben und Werk von Constantinus Africanus (Elektronik Sürüm), *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalter*, 59 (1), ss. 121-152.